

PUBLICACIONS UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

GUIA PER A UNA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE

COORDINADORES

Teresa Cabruja Ubach

M. José Rodríguez Jaume

Tània Verge Mestre

PRESENTACIÓ

Què és la perspectiva de gènere i quina rellevància té en la docència dels programes de grau i de postgrau? Aplicada a l'àmbit universitari, la perspectiva de gènere o *gender mainstreaming* és una política integral per promoure la igualtat de gènere i la diversitat en la recerca, la docència i la gestió de les universitats, tots ells àmbits afectats per diferents biaixos de gènere. Com a estratègia transversal, implica que totes les polítiques tinguin en compte les característiques, necessitats i interessos tant de les dones com dels homes, tot distingint els aspectes biològics (sexe) de les representacions socials (normes, rols, estereotips) que es construeixen culturalment i històricament de la feminitat i la masculinitat (gènere) a partir de la diferència sexual.

La Xarxa Vives d'Universitats (XVU) promou la cohesió de la comunitat universitària i reforça la projecció i l'impacte de la universitat en la societat impulsant la definició d'estratègies comunes, especialment en l'àmbit d'acció de la perspectiva de gènere. És oportú recordar que les polítiques que no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, són cegues al gènere, no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. Això també és aplicable a la docència universitària, a través de la qual oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i intervenir-hi en el futur des de l'exercici professional, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica i busquem fomentar l'esperit crític.

Una transferència de coneixement a les aules sensible al sexe i al gènere comporta diferents beneficis, tant per al professorat com per a l'alumnat. D'una banda, en aprofundir en la comprensió de les necessitats i comportaments del conjunt de la població s'eviten les interpretacions parcials o esbiaixades, tant a nivell teòric com empíric, que es produeixen quan es parteix de l'home com a referent universal o no es té en compte la diversitat del subjecte dones i del subjecte homes. D'aquesta manera, incorporar la perspectiva de gènere millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions (re)produïdes.

D'altra banda, proporcionar a l'alumnat noves eines per identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere contribueix a desenvolupar el seu esperit crític i a adquirir competències que li permeten evitar la ceguesa al gènere en la seua pràctica professional futura. Així mateix, la perspectiva de gènere permet al professorat prestar atenció a les dinàmiques de gènere que tenen lloc en l'entorn d'aprenentatge i adoptar mesures que assegurin que s'atén a la diversitat d'estudiants.

El document que teniu a les mans és fruit del pla de treball bianual 2016-2017 del Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU, centrat en la perspectiva de gènere en la docència i la recerca universitàries. En una primera fase, l'informe *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives: Situació actual i reptes de futur* (2017), coordinat per Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra) i Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), va constatar que la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència universitària seguia sent un repte pendent, malgrat el marc normatiu vigent a nivell europeu, estatal i dels territoris de la XVU.

Un dels principals reptes identificats en aquest informe per superar la manca de sensibilitat al gènere dels currículums dels programes de grau i de postgrau era la necessitat de formar al professorat en aquesta competència. En aquesta línia, s'apuntava la necessitat de comptar amb recursos docents que ajuden el professorat a fer una docència sensible al gènere.

Així, en una segona fase, s'ha elaborat el recurs *Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*, sota la coordinació de Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra). En conjunt, s'han elaborat onze guies, incloent-hi entre una i quatre guies per àmbit de coneixement, que s'han encarregat a professores expertes en l'aplicació de la perspectiva de gènere a la seua disciplina de diferents universitats:

ARTS I HUMANITATS:

HISTÒRIA: Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

HISTÒRIA DE L'ART: M. Lluïsa Faxedas Brujats (Universitat de Girona)

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA: Montserrat Ribas Bisbal (Universitat Pompeu Fabra)

FILOSOFIA: Sonia Reverter-Bañón (Universitat Jaume I)

CIÈNCIES SOCIALS I JURÍDIQUES:

DRET I CRIMINOLOGIA: M. Concepción Torres Díaz (Universitat d'Alacant)

SOCIOLOGIA, ECONOMIA I CIÈNCIA POLÍTICA: Rosa M. Ortiz Monera i Anna M. Morero Beltrán (Universitat de Barcelona)

EDUCACIÓ I PEDAGOGIA: Montserrat Rifà Valls (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES:

FÍSICA: Encina Calvo Iglesias (Universidade de Santiago de Compostela)

CIÈNCIES DE LA VIDA:

MEDICINA: M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)

PSICOLOGIA: Esperanza Bosch Fiol i Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

ENGINYERIES:

CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ: Paloma Moreda Pozo (Universitat d'Alacant)

Aprendre a incorporar la perspectiva de gènere en les assignatures impartides no implica res més que una reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau. Per poder revisar les vostres assignatures des d'aquesta perspectiva, a la *Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere* trobareu recomanacions i indicacions que cobreixen tots aquests elements: objectius, resultats d'aprenentatge, continguts, exemples i llenguatge utilitzats, fonts seleccionades, mètodes docents i d'avaluació i gestió de l'entorn d'aprenentatge. Al cap i a la fi, incorporar el principi d'igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

Teresa Cabruja Ubach, M. José Rodríguez Jaume i Tània Verge Mestre,
coordinadores

AQUESTA GUIA ESTÀ IMPULSADA PEL GRUP DE TREBALL D'IGUALTAT DE GÈNERE DE LA XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Elena VILLATORO BOAN, presidenta de la Comissió d'Igualtat i Conciliació de Vida Laboral i Familiar, Universitat Abat Oliba CEU

Mª José RODRÍGUEZ JAUME, vicerectora de Responsabilitat Social, Inclusió i Igualtat, Universitat d'Alacant

Cristina YÁÑEZ DE ALDECOA, coordinadora del Rectorat en Internacionalització i Relacions institucionals, Universitat d'Andorra

Joana GALLEGU AYALA, directora de l'Observatori per a la igualtat, Universitat Autònoma de Barcelona

M. Pilar RIVAS VALLEJO, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Barcelona

Ruth María ABRIL STOFFELS, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat CEU Cardenal Herrera

Ana M. PLA BOIX, delegada del rector per la Igualtat de Gènere, Universitat de Girona

Esperança BOSCH Fiol, directora i coordinadora de l'Oficina per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, Universitat de les Illes Balears

Consuelo LEÓN LLORENTE, directora de l'Observatori de Polítiques Familiars, Universitat Internacional de Catalunya

Mercedes ALCAÑIZ MOSCARDÓ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Jaume I

Anna ROMERO BURILLO, directora del Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones, Universitat de Lleida

María José ALARCÓN GARCÍA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Miguel Hernández d'Elx

MARIA OLIVELLA QUINTANA, directora del Grup d'Igualtat de Gènere, Universitat Oberta de Catalunya

Dominique SISTACH, responsable de la Comissió d'Igualtat d'Oportunitats, Universitat de Perpinyà Via Domitia

Sílvia GÓMEZ CASTÁN, tècnica d'Igualtat del Gabinet d'Innovació i Comunitat, Universitat Politècnica de Catalunya

M. Rosa CERDÀ HERNÁNDEZ, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Politècnica de València

Tània VERGE MESTRE, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Pompeu Fabra

Maite SALA RODRÍGUEZ, tècnica de relacions internacionals i estudiants, Universitat Ramon Llull

Inma PASTOR GOSÁLVEZ, directora de l'Observatori de la Igualtat, Universitat Rovira i Virgili

Amparo MAÑÉS BARBÉ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de València

Anna PÉREZ I QUINTANA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	5
HISTÒRIA	9
01. Introducció	11
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	12
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència	13
04. Propostes per a introduir la perspectiva de gènere en Història.	15
Objectius de l'assignatura/mòdul	15
Continguts dels assignatures/mòduls	16
Avaluació dels assignatures	19
Modalitats organitzatives dels dinàmiques docents i mètodes docents .	20
Mètodes docents	21
05. Recursos docents	23
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	26
07. Recursos pedagògics	29
Webgrafia	29
Bibliografia de referència	29
Plans docents	30
08. Per a aprofundir	31
HISTÒRIA DE L'ART	33
01. Introducció	35
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	36
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència.	38
04. Propostes generals per a introduir la perspectiva de gènere en la docència d'Història de l'Art	42
Objectius de l'assignatura/mòdul	42
Continguts de les assignatures/mòduls	43
Avaluació de les assignatures	48

Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents	49
Mètodes docents	49
05. Recursos docents	51
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	54
07. Recursos pedagògics	56
Glossari essencial	56
Grups de recerca	56
Recursos a internet	57
Enllaços a programes d'assignatures	58
08. Per a aprofundir	60
Bibliografia de referència	60
FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA	67
01. Introducció	69
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	70
03. Propostes generals per incorporar la perspectiva de gènere en la docència	72
04. Bones pràctiques	75
CAS 1	75
Objectius	75
Presentació del cas	75
Proposta de treball	76
Resultats d'aprenentatge	76
CAS 2	77
Objectius	77
Presentació del cas	77
Proposta de treball	78
Resultats d'aprenentatge	78
CAS 3	78
Objectius	78
Presentació del cas	79
Proposta de treball	80
Resultats d'aprenentatge	80

05. Recursos docents	81
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	83
07. Eines de consulta	86
Enllaços a guies docents d'assignatures relacionades amb «gènere» i «llenguatge»	86
Assignatures de Grau	86
Assignatures de Màster/Postgrau	86
Glossari	87
08. Per a aprofundir	91

FILOSOFIA 101

01. Introducció	103
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	104
03. Propostes generals per incorporar la perspectiva de gènere en la docència.	106
04. Bones pràctiques	109
Continguts	110
1. Assignatures de la matèria de Teoria del Coneixement	110
2. Assignatures de la matèria de Filosofia Política i Social	111
Avaluació	113
Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents	115
Mètodes docents	117
05. Recursos docents	120
Textos de referència per introduir-se en la reflexió sobre la filosofia des de la perspectiva crítica de gènere	120
Textos sobre metodologia, per facilitar alumnat i professorat la reflexió sobre el perquè és important la perspectiva de gènere en el pensament.	121
Textos per a constituir un corpus filosòfic no sexista per portar-lo a pràctica en tallers a classe	122
Pel·lícules que mostren trajectòries de dones filòsofes que han contestat el patriarcat	122
Documentals sobre com fer filosofia no sexista	123
Blocs i webs sobre dones i filosofia	123
Xarxes socials	124
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	125

07. Eines de consulta	128
7.1. Webgrafia	128
7.2. Enllaços a guies docents d'assignatures específiques de gènere	128
08. Per a aprofundir	130
8.1. Bibliografia de referència	130

DRET I CRIMINOLOGIA 135

01. Introducció	137
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	138
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència.	141
04. Propostes per a introduir la perspectiva de gènere en la docència en Dret i Criminologia	156
Grau en Dret.	156
1. Objectius específics	156
2. Continguts	156
3. Modalitats organitzatives i mètodes docents.....	159
4. Propostes d'avaluació	160
Grau en Criminologia.	161
1. Objectius específics:	161
2. Contingut:	161
3. Modalitats organitzatives i mètodes docents.....	165
4. Propostes d'avaluació	168
05. Recursos docents	169
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	172
07. Recursos pedagògics.....	174
Webgrafia	174
Bibliografia	175
08. Per a aprofundir	181
Referències a l'apartat 2, la ceguesa al gènere en Dret i Criminologia i les implicacions que això té	181
Referències a l'apartat 3, propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència en Dret i Criminologia	182

Referències a l'apartat 4, anàlisi per a la inclusió de la perspectiva de gènere en l'assignatura de dret de la llibertat de creences (grau en Dret) 190

Referències apartat 4, anàlisi per a la inclusió de la perspectiva de gènere en l'assignatura de Victimologia (Grau en Criminologia) 195

SOCIOLOGIA, ECONOMIA I CIÈNCIA POLÍTICA 199

01. Introducció	201
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	202
03. Propostes generals per incorporar la perspectiva de gènere en la docència	205
04. Bones pràctiques	215
Objectius i continguts docents en economia	215
Objectius i continguts docents en ciència política	222
Objectius i continguts docents en sociologia	229
Avaluació	234
Modalitats organitzatives	236
Mètode docent	237
05. Recursos docents	238
Llenguatge sensible al gènere i exemples que no continguem biaixos androcèntrics	238
Selecció de temes per a fer presentacions que recullen els interessos de les dones i dels homes	239
Presentació de les dades desagregades per sexe i anàlisis sensibles al gènere	240
Selecció de materials visuals sensibles al gènere	244
Sociologia	244
Economia	245
Política	246
Dinàmiques a l'aula	247
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	248
07. Eines de consulta	256
Sociologia	256
1. Webgrafia sobre materials docents, recerques i projectes	256
2. Bibliografia de referència	258
3. Enllaços a guies docents d'assignatures específiques de gènere	261

Economia	262
1. Webgrafia sobre materials docents, recerques i projectes de recerca	262
2. Bibliografia	263
3. Enllaços a guies docents d'assignatures específiques de gènere	266
Ciència política	267
1. Webgrafia sobre materials docents, recerques i projectes	267
2. Bibliografia de referència	268
3. Enllaços a guies docents d'assignatures específiques de gènere	270
Glossari de conceptes per sociologia, economia i ciència política	272
Referències bibliogràfiques comunes	275
08. Per a aprofundir	276

EDUCACIÓ I PEDAGOGIA 279

01. Introducció	281
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	282
03. Propostes generals per incorporar la perspectiva de gènere en la docència	284
04. Bones pràctiques	288
Objectius de l'assignatura/mòdul	288
Continguts de les assignatures/mòduls	290
Estudis de grau de mestre/a d'educació infantil i d'educació primària ...	290
Exemple 1. Transformar les subjectivitats infantils en educació amb discursos feministes i decolonials	290
Exemple 2. Anàlisi i intervenció atenent a les relacions familiars, socials i educatives en clau de gènere	291
Estudis de grau de Pedagogia	293
Exemple 3. Reconstruir per visibilitzar l'educació de les dones mitjançant fonts orals i metodologies feministes de recerca	293
Estudis de grau d'Educació social	295
Exemple 4. La construcció de noves identitats professionals <i>queer</i> en l'acció d'educadors/es socials	295
Estudis de màster de formació del professorat de secundària i formació complementària	296

Exemple 5. Aprendre, interaccionar i esdevenir un/a mateixa en les relacions pedagògiques i en les relacions afectivo-sexuals	296
Mètodes docents	297
Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents	299
Avaluació de les assignatures	301
05. Recursos docents	304
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	308
Exemple 1. Avaluació d'un TFG del grau de Pedagogia per optar al premi a millor treball amb perspectiva de gènere	308
Exemple 2. Formar-se com a investigador/a en educació a partir d'incorporar la perspectiva de gènere en els Treballs finals de Màster	310
07. Eines de consulta	312
7.1. Webgrafia	312
7.2. Bibliografia de referència	313
7.3. Glossari	317
7.4. Enllaços a guies docents d'assignatures específiques de gènere	318
08. Per a aprofundir	319
8.1. Bibliografia especialitzada	319

FÍSICA 325

01. Introducció	327
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	328
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència	330
04. Propostes per a introduir la perspectiva de gènere en Física	332
Objectius de l'assignatura/mòdul	332
Continguts de les assignatures/mòduls	332
Avaluació de les assignatures	335
Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents	336
Mètodes docents	337
05. Recursos docents	339
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	342

07. Recursos pedagògics	345
Llibres en paper o electrònics, informes, tesis	345
Articles en revistes i congressos	347
Pàgines web, grups de recerca, associacions i comissions	350
Altres documents electrònics	350
08. Per a aprofundir	353
MEDICINA	357
01. Introducció	359
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	360
03. Propostes generals per incorporar la perspectiva de gènere en la docència	362
04. Propostes per a introduir la perspectiva de gènere en Medicina	365
Objectius de l'assignatura/mòdul	365
Objectiu general per a assignatures en carreres de Ciències de la Salut	365
Objectiu d'assignatures relacionades amb especialitats clíniques	365
Objectius específics	365
Objectiu en una assignatura específica de Gènere i Salut	366
Continguts de les assignatures/mòduls	367
Incorporació de la perspectiva de gènere en Cardiologia	367
Malaltia isquèmica crònica del cor	368
Malalties per insuficiència cardíaca (IC)	370
Síndrome coronària aguda (SCOA) / infart de miocardi (IM)	372
Factors de risc cardiovascular - tradicionals i nous	372
Incorporació de la perspectiva de gènere en Endocrinologia	374
Incorporació de la perspectiva de gènere en Neurologia	375
Incorporació de la perspectiva de gènere en Pneumologia	376
05. Recursos docents	383
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	386
Llista de comprovació en recerca sobre salut i medicina	389
07. Recursos pedagògics	395
08. Per a aprofundir	396
Bibliografia	396

PSICOLOGIA	401
01. Introducció	403
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	404
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència	406
Revisió de l'androcentrisme	406
Pedagogies Feministes (la Psicologia Feminista)	406
Sistema sexe-gènere i mandats i estereotips de gènere	407
Visibilització d'autores	408
04. Propostes per introduir la perspectiva de gènere en Psicologia	410
Assignatures que formen el mòdul	412
Assignatura Igualtat d'oportunitats i gènere en psicologia (obligatòria)	412
Assignatura Violència de gènere (optativa)	413
05. Recursos docents	415
Recursos docents orals	415
Recursos docents escrits	415
Recursos docents visuals	419
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	420
07. Recursos pedagògics	423
Webgrafia	423
Bibliografia de referència	423
Enllaços a plans docents/ <i>syllabi</i> d'assignatures específiques de gènere	425
08. Per a aprofundir	427
Revistes	427
Centres i grups de recerca sobre gènere i psicologia	427
Nacional	427
Internacionals	427
Altres recursos	428
CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ	429
01. Introducció	431
02. La ceguesa al gènere i les seues implicacions	433
03. Propostes generals per a incorporar la perspectiva de gènere en la docència	436

04. Bones pràctiques	439
Objectius	439
Continguts	440
Assignatura videojocs I	442
Avaluació	443
Modalitats organitzatives i mètodes docents	444
05. Recursos docents	447
06. Ensenyar a fer recerca sensible al gènere	449
Preguntes clau	449
(A) Determinar la rellevància del sexe	449
(B) Determinar la rellevància del gènere	450
(C) Determinar les eines requerides	451
(D) Determinar el potencial d'innovació	451
(I) Adquirir experiència de sexe i de gènere	451
07. Eines de consulta	453
08. Per a aprofundir	456

A la *Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere* trobareu recomanacions i indicacions per incorporar la perspectiva de gènere en les vostres assignatures. Amb aquesta reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau, no només s'acompleix una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

[publicacions]
urv

Xarxa Vives
d'universitats

9 788484 1246657